

BİBLİYOGRAFYA

W. Tiesenhausen. Altınordu tarihine ait materyeller dergisi II. cilt. (*Sbornik materialov otnos. k istorii Zolotoy Ordı*). Moskova-Leningrad 1941, 305 sah.

Bundan tam 60 yıl önce bu mesainin ilk I. cildi neşredilmişti (1884). Bu birinci cilt arapça kaynaklardan Altınordu tarihine ait metinleri ihtiva etmektedir. Bu eser Prof. İsmail Hakkı İzmirli tarafından yapılan türkçe tercümeleriyle beraber *Altınordu devleti tarihine ait metinler* adıyla 1941 de Maarif Vekilliği tarafından yayınlanmıştır.

Tiesenhausen bu mesaisinin ikinci cildini teşkil edecek olan farsça metinleri de toplamış ve kısmen işlemiş, fakat ikmâl edemeden 1902 de vefat etmiştir. Topladığı materyeller 1908 de kızı tarafından Akademi yanındaki Asya Müzesine verilmiştir.

Altınordu devletinin tarihi Rus tarihini yakından ilgilendirdiği için Rus bilginleri bu konu üzerinde çoktanberi çalışmaktadırlar. Daha 19. asır başlarında Rusya İlimler Akademisi, Altınordu tarihi yazdırmak için bir müsabaka ilân etmişti. Salâhiyet sahibi Rus bilginlerinin itiraflarına göre, bu konu üzerinde şimdiye kadar kanaat verecek bir eser yazılmamıştır. Bunun sebepleri «Materyeller» in bu cildine Akademi namına yazılan *Önsöz*'de izah edilmektedir. Bu izaha göre, Altınordu devletinin dahilinde hiç bir tarihî eser yazılmamıştır, yahut böyle bir eser bize erişmemiştir. Sikkeler ve başka maddî kültür eserleri pek önemli kay-

naklar olmakla beraber bu büyük devletin tarihini temamiyle aydınlatmaya kâfi değildir. Altınordu tarihine ait yazılı malûmat bu devletle o veya bu suretle münasebetlerde bulunmuş olan kavimlere mensup müelliflerin eserlerinde bulunur. Bu malûmat o kadar çok ve dağınık ve o kadar muhtelif dillerde - Rus, Leh, Macar, Latin, Ermeni, Gürcü, Arap, Fars, Türk va Çin dillerinde - yazılmıştır ki bunların hepsinden faydalanabilmek kolay bir iş değildir, belki imkân dışındadır. Diğer cihetten bu müellifler Altınordu olaylarını söz konusu ederken ancak kendi ülkelerini ilgilendirenlerini yazarlar ki bunlardan Altınordu devletinin siyasi, içtimai ve iktisadi teşkilâtını ve iç durumunu öğrenmek güçtür. Bundan dolaydır ki Altınordu tarihini yazabilmek için önce bu kaynaklarda bu devlete ait yazılan malûmatı ihtiva eden metinleri ve Rusça tercümelerini yayınlamak lüzumu anlaşılmıştır. İşte bunun üzerinedir ki W. Tiesenhausen başlamış olduğu mesaiyi Sovyetler Akademisi devam ettirmeğe karar vermiş, *Altınordu tarihine ait materyeller*'in II. cildini de yayınlamıştır.

Tiesenhausen'in topladığı materyeller ve yaptığı tercüme Rus müsteşriklerinden A. A. Romaskeviç ile S. L. Volin tarafından yeniden tanzim ve tertip edilmiştir: Tiesenhausen'in hazırladığı metin ve tercümelerden bir çoğu çıkarılmıştır: çünkü bunlardan bir çoğunun neşredilen başka kaynaklarda verilen malûmata yeni bir şey ilâve etmedikleri görülmüştür. Mu-

hammed İbn Hinduşah'ın دستورالکاتب فی تعیین المراتب adlı eseri de bu cilde konulmak üzere Tiesenhausen tarafından istinsah edilmiş ise de çıkarılmıştır. Moğol devrinde İran'ın içt.mâî teşkilâtını ve idare sistemini tetkik için çok zengin bir kaynak olan bu eserin ayrıca yayınlanacağı bildirilmektedir, ki tarihçiler için önemli bir müjdedir.

Altınordu tarihine ait materyeller'in bu II. cildinde neşredilen materyeller şunlardır:

1 — *Tabakat-i Nasiri*'den. Kalkutta'da basılan nüshadan alınmıştır (tercüme)

2 — *Cihanguşai - Cüveyni* ' den (GMS) (tercüme).

3 — *Selçuk Name* (muhtasar İbn Bibi) den (tercüme).

4 — *Camiat-tevarih*. Reşid - ed - Din'den (terc..)

5 — *Tarih-i Vassaf* (Bombay basımından) (terc..)

6 — *Tarih-i -güzide* Hamdullah Kazvini'den(terc..)

7 — *Tarih-i -güzide zeyli*'nden (terc..)

8 — *Tarih-i Şeyh Üveys* (Leyden Akademisi kütüphanesindeki tek nüshadan) (tercüme ve metin).

9 — *Zafer Name-i Nizam-ad-Din Şami* (F. Tauer'in neşrettiği nüshadan metin ve tercüme).

10 — «İskender anonimi» nden tercüme ve metin. Akademi yazmasından.

11 — *Hafız Abra*'dan tercüme ve metin (Akademi nüshasından).

12 — Şeref -ed-Din Yezdi'nin *ZN*. mukaddemesinden tercüme ve metin.

13 — Abd-ar-razzak'ın *Matl-üs-sadayin*'inden tercüme ve metin.

14 — «Şeceret-ül -Etrak» (anonim) dan tercüme ve metin (British Museum nüshasından).

15 — Kadı Ahmet Gaffari Kaz-

vini'nin *Nusah-i-Cihanara*'sından (Brit. M. nüshasından) tercüme ve metin.

16 — *Tarih-i Haydari*'den tercüme ve metin (Rus Devlet kütüphanesi yazmasından).

Metin tercümeleri faydalı notlarla tahşiye edilmiştir. Moğolların batı seferleri hakkında verilen malûmatta adı geçen kavim, şehir ve şahıs adlarını muhtelif nüshalardaki varyantları ve transkripsiyonları verildiği gibi bazı kavim ve şehirlerin tayini tercübesi de yapılmaktadır. Bu ciltte metinlerin hepsi verilmemiş, birçoğunun yalnız Rusça tercümeleri ile iktifa edilmiştir, ki bu kıymetli eser için eksiklik sayılabilir. Yalnız tercümeleri verilen metinlerin aslı basılmış olması buna sebep gösterilemez sanırız. Çünkü basma eserlerden de tercüme ve metinler verilmiştir.

Sovyet inkilâbından sonra Altınordu tarihine ait bir kaç mühim monografi de neşredilmiştir. Bunlardan N. İ. Veselovski'nin *Altınordu tümen beylerinden Nogay ve zamanı* (Zap. R. Ak. Nauk. 1922, c. XIII), A. Yakubovski'nin *Doğuda feodalizm. Altınordu'nun paytahtı Bereke'nin sarayı* (Leningrad 1932) ¹, Yakubovski ile Grekov'ın müşterek yazdıkları *Altınordu* (Leningrad 1937) adlı eseri Altınordu tarihini aydınlatmak yolunda atılan önemli adımlardır. Bu monografiler bize Altınordu devletinin iç yüzünü tanımağa yardım etmektedirler. Malûmdur ki Altınordu tarihinin dış yüzünü Tiesenhausen ve diğer bilgin müsteşriklerin toplayıp neşrettikleri materyellerden yahut doğrudan doğruya kaynaklardan epeyce öğrenilmiş bulunuyorsa da iç yüzü hâlâ muam-

¹ Bu monografi hakkında Abdülkadir İnan. *Doğuda Feodalizm...* (Türkiyat mecmuası, 1935 C. III, S. 307-310).

ma gibi durmakta idi. Meselâ Altınordu'nun islâmlaşmasında rol oynayan dahili sebepler bugüne kadar iyi öğrenilmiş denemez. Altınordu için bu büyük tarihi olayın sebebi olarak Altınordu'nun Mısır Kıpçak devletiyle siyasi münasebeti ve İlhanlılarla olan rekabeti gösterilmektedir. Halbuki bunlar hadisenin dış görünüşüdür. Dahilde hristiyan Kıpçakların veya müşriklerin (budist ve şamanistlerin) islâm dinine karşı durum ve münasebetleri, Altınordu devletinin inhilâl ve sukutunda rol oynayan dahili sebep ve âmiller, Altınordu'nun şimal ve cenubunda bulunan eski Türk-islâm kültürü ve şehir hayatı yerleşen sahalarda (Bulgar ve Harzem'de) yaşayan yerli halk ile esas hâkim olan göçebeler arasındaki münasebetler ve s. gibi konular iyi ve teferruatıyla incelenmiş değildir. Bilhassa Altınordu'nun inhilâl ve sukutu, ortalıkta dolaşan bir fikre göre, Timur'un Toktamış üzerine seferiyle izah edilmektedir ki hiçbir esaslı araştırmaya dayanmaz; bu sefer Altınordu devletinin yıkılış tarihinde birbirini takip eden halkaların sonu ve dışarıdan görülebilen halkasıdır. Bu izaha inananlar bu devletin dayandığı kütlenin göçebe boylar olduğunu, bunlar arasında devletin kurulduğundan beri sürüp gelen mücadeleleri, Edgü beğın Mangıtlarını, Canıbek ²

² Bu hanın adı *Canıbek*, kardeşinin adı *Tınıbek*'dir. Özbek (eski telaffuza göre: *Özübek*), Canıbek ve Tınıbek adları hep bir mana ifade ederler ki, *Canı pek* = *mahkem* demektir. Bu adlardaki *bek* "Bey" demek değildir. (krş. Prof. M. Fuad Köprülü. *Türk Edebiyatı* tarihi, İstanbul 1926, S. 358).

hanın ölümünden sonra (1357) Altınordu'da devam eden kargaşalıkları dikkat nazarına almıyorlar... Bütün bunlar Altınordu'nun inhilâl ve sukutunu hazırlamış bulunuyordu; Timur'un seferi bu yıkılışı çabuklaştırmış oldu. Altınordu hanları göçebeleri yerleştirmemiş, Harzem, Bulgar ve Kırım gibi kültür sahalalarına malik oldukları halde göçebe devlet olarak kalmış.. Bu devletin en son büyük hanı Toktamış bile, tarihî olayları çok iyi aksettiren Kırım, Nogay ve Kırgız-Kazak destanî rivayetlerine göre, yaylarından, at sürülerinden binlerce koyun ve kuzularından ayrıldığına ağlamıştır....

Altınordu ilk kuruluşunda bile inhilâl unsurlarını içinde bulunduruyordu: Kırıma ve Tunaya mutlak hâkim olan Nogay ve «orda» sı, *Ak Orda* ile *Kök Orda* ³ hahedanı arasındaki rekabet bu inhilâlin ilk tohumları idi. Bütün bu meselelerin aydınlatılması için sürekli mesailere lüzum vardır. W. Tiesenhauzen'in mesaileri bu yolda atılan en önemli adımlardır. Bu «Materyaller» tarih meraklılarını kütüphaneleri dolaşmaktan kısmen kurtarmaktadır.

Abdülkadir İNAN

³ Altın Orda = Altınordu adına şark eserlerinde raslanmıyor; bu terim aslında rusça *Zolotaya Orda*'nın türkçeye tercümesidir. Şark kaynaklarına göre Cuci ulusu *Ak Orda* ve *Kök Orda* adıyla iki "orda" ya ayrılırdı. *Anonim İskender*'e ve *Ebulgazi*'ye göre doğudaki "orda", *Ak Orda*, batıdaki *Kök Orda*'dır. Rus kaynakları doğudaki "Orda" yı "Kök Orda" tesmiye ederler. Hosrev-ü Şirin'e göre *Ak Orda* batıdaki ordadır. "Ak Orda" yı Rusların *Altınordu* tesmiye etmeleri ihtimal ki Ötemiş hacı tarafından yazılan "Dost Sultan", tarihindeki rivayetle ("... han bularğa üç öрге saldı: *Altın bosağalı ak örgen* Sayın hanğs saldı..., ZWO, XV, 23) izah edilebilir. ("Altın bosağa", = altın eşik).